

En el seu popular llibre, *Vint mil llegües de viatge submarí*, Verne plasma el sentiment més estès que inspira el mar: l'exaltació de la llibertat. En paraules del jo literari de Verne, el turmentat capità Nemo: "El mar és tot... El seu alè és pur i sa. És l'immens desert en què l'home no està mai sol, perquè sent agitar-se la vida al seu costat.

MEDITAR LA MAR

LA PERCEPCIÓ DE LA MAR AL LLARG DEL TEMPS

Javier Álvarez

PONDERING ON THE SEA, OUR PERCEPTION OF THE SEA OVER TIME. "HOMME LIBRE, TOUJOURS TU CHÉRIRAS LA MER." THIS QUOTE FROM BAUDELAIRE IS PERHAPS THE MAXIM THAT BEST DEFINES THE CLOSE RELATIONSHIP LINKING HUMANKIND TO THE SEA THROUGHOUT HISTORY. FROM PERSPECTIVES AS DIVERSE AS PHILOSOPHY, ARTISTIC AND LITERARY CREATION, TECHNOLOGICAL INVENTION OR SCIENTIFIC DEVELOPMENT, THIS LIQUID MEDIUM HAS INVITED MANKIND TO THINK, ALLOWING OURSELVES TO BE SEDUCED BY THE IRRESISTIBLE ATTRACTION OF THE INFINITE HORIZON, PERPETUAL STIMULATION OF OUR IMAGINATION.

Considerar Grècia com a bressol de la cultura occidental és tot un tòpic, però del que no hi ha dubte és que el mar va trobar en la civilització micènica un dels seus més fervents i primerencs devots. La mitologia grega destaca per la gran significació que atribueix al medi marí, que exalta la figura de déus i titans. No en va, el tità Oceà representava les masses d'aigua salada, encara que posteriorment va quedar relegat per Posidó quan aquest, regurgitat de l'estómac de son pare (el també tità Cronos), pren possessió com a déu del Mediterrani.

La gran dependència del medi marí d'una cultura que naix i viu del mar, allotjada entre tres mars, Adriàtic, Mediterrani i Egeu, fa a aquest referent constant no sols religiós, sinó també literari i artístic. Homer confereix a Posidó un paper d'excepció en l'*Odissea*, com a desencadenant dels esdeveniments que marquen les desventures d'Ulisses. Per a Homer el mar és el *teatre d'operacions* de l'*Odissea*, l'escenari canviant i a un temps etern que serveix, gràcies a la seua immensitat i a la infinitat de fascinants criatures que acull, de matèria primera a la seua imaginació.

I és que el mar no sols atrau per la seua naturalesa líquida i il·limitada, sinó també per aquella altra que bull al seu interior. Iguals en transcendència al *contingut*, els éssers marins que constitueixen el *contingut*

han estat sotmesos a estudi, revisió i sobretot elucubració per part de nombrosos entusiastes. El primer, i un dels més il·lustres, va ser Aristòtil, de qui es parla en termes de pare de la zoologia pel seu prolífic treball en la descripció dels éssers vius, amb especial atenció a l'àmbit marí (entre les més de 500 espècies que descriu, parla de coralls, eriçons de mar, mol·luscos, peixos i mamífers com ara dofins i balenes). De les tres col·leccions principals sobre animals que lliga: *Història dels animals*, *Parts dels animals*, i *Generació dels animals*,

destaca la seua precisió en qüestions com l'anatomia o l'embriologia, i una incipient preocupació per la recerca d'un sistema de classificació capaç d'ordenar el món biològic per la seua complexitat, semblances i diferències. Fins i tot l'atribució a la generació espontània de la responsabilitat del naixement de les anguiles (*Històries dels animals*, llibre VI) parla en el seu favor, ja que, a pesar d'haver

identificat l'angula com la fase juvenil d'aquest peix, el filòsof va viure a milers de quilòmetres dels llocs habituals on es reproduïx.

Però per a Aristòtil les qüestions oceanogràfiques també són rellevants, ja que es planteja, entre altres preguntes, el perquè d'un mar salat. No va poder, però, trobar una altra resposta que l'existència de gegantines muntanyes de sal sota les aigües del Mediterrani.

«SI BÉ A PLINI SE'L
CONSIDERA UN ARISTOTÈLIC
COM A PRECURSOR DE LA
ZOOLOGIA, I PER EXTENSÍO
DE LA CIÈNCIA, TAMBÉ HO
ÉS DEL SEU VESSANT
MÉS DIONISÍAC,
LA CIÈNCIA-FICCIÓ»

A aquestes reflexions naturalistes tan primerenques van seguir-ne moltes més, que van anar abonant un terreny sobre el qual Plini el Vell (23-79 dC) conrea la seua *Història natural*. Aquest llibre recopilatori del coneixement de nombrosos autors grecs i romans (326 i 196 respectivament) paga el seu deute amb el mestre grec aportant una proposta per a la classificació dels animals, empresa perseguida per Aristòtil al seu dia, que també posa l'accent en les criatures habitants dels mars. Però si bé a Plini se'l considera un aristotèlic com a precursor de la zoologia, i per extensió de la ciència, també ho és del seu vessant més dionisiac, la ciència-ficció. La inclusió d'éssers fantàstics entre les descripcions de Plini és un tret ben habitual que, com que en gran manera s'acompanya del rigor i exhaustivitat aplicats en el conjunt de la seua obra, dota de caràcter de realitat un bon nombre de monstres. Realitat i irrealitat que, a pesar del caràcter tan sorprenent de les informacions, no deixen de succeir-se amb la mateixa credibilitat quan parlem del mar i els seus éssers, depenent de l'època que ens toca viure. Val la pena, en aquest sentit, citar el mateix Plini quan parla sobre un fet reportat per L. Lucullus, procònsol de la Bètica, sobre els polps: "En els viviers de Carteia hi havia un polp que acostumava a eixir de la mar i acostar-se als viviers oberts, arrasant les saladures [...] Va fer fugir els gossos amb el seu alè terrible, assotant-los

unes vegades amb els extrems dels tentacles o colpejant-los amb els fortíssims braços, utilitzats a manera de claves. Amb treball se'l va poder matar a força de tridents." No cal dir que avui dia un exemplar de polp com aquest continuaria sorprenent-nos, més per la seua actitud que no per la grandària, coneixedors com som de l'existència del polp gegant del Pacífic, que arriba a fer nou metres de longitud i a pesar 270 quilos. Qui, d'altra banda, va creure l'anècdota del polp que abandonava el seu aquari cada nit per a realitzar excursions culinàries als aquaris pròxims, la primera vegada que va ser explicada? No obstant això, avui és una pràctica freqüent entre el gremi dels aquaristes col·locar gespa artificial a les parets dels tancs que contenen aquests animals, a fi d'evitar que s'hi puguen enfilar.

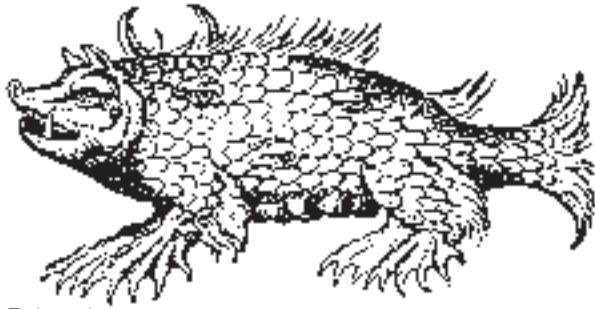
Un altre il·lustre romà, Claudio Eliano (175-235 dC), fins i tot des de l'autoatribuïda perspectiva de la recerca del coneixement, fomenta els camins de l'anecdota increïble i absurd i és mereixedor del següent comentari de Borges en parlar de la seua obra

Història dels animals: "A pesar del títol que es donaria a aquest llibre, *De natura animalium*, ningú menys afí a un zoòleg, en el sentit actual de la paraula, que el seu autor, Claudio Eliano." Però Eliano, a pesar de la seua obsessió pel referent grec com l'únic dotat de rigor, anteposa el sacrifici de la rigidesa científica a una possible pèrdua de frescor

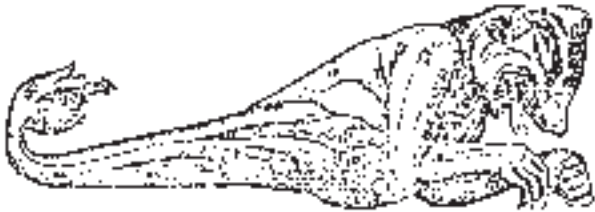
«AL LLARG DE L'EDAT
MITJANA, LA SUPERSTICIÓ
ALENTEIX L'AVANÇ
DE LA CIÈNCIA, I EL MAR
ACCENTUA EL SEU PAPER
COM A CAU DE MONSTRES
I MERAVELLES»

Retrat d'un tritó i d'una sirena, vistos al Nil.

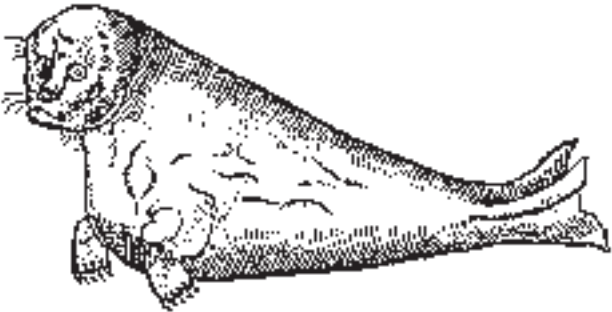

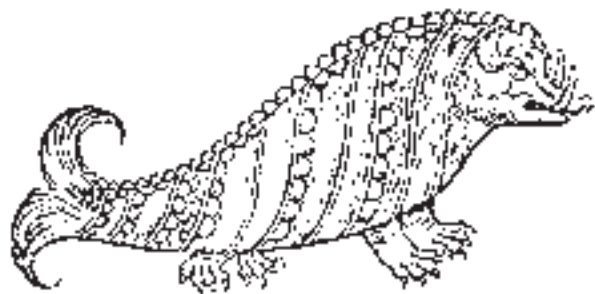
Truja marina.

Monstre marí amb cap d'ós i braços de simi.

Vedella marina.

Senglar marí.

Figura horrible d'un dimoni de mar.

i atractiu en la seua obra que, a pesar de ser tan esperpèntica, va ser difosa (i dotada de veracitat) per les classes intel·lectuals i no pel poble pla. N'hi ha moltes, d'anècdotes, més que no descripcions, que afecten la fauna marina, sobre la qual no sols es comenta sinó que també es jutja: “La foca, segons tinc entès, vomita la seua pròpia llet quallada perquè els epilèptics no puguem curar-se amb ella. A fe que la foca és una criatura maligna.” En aquest sentit, no deixen de ser xocants les aspiracions personals que Claudio Eliano manifesta en la seua pròpia obra: “Sí que ho intente per tots els mitjans i vull pertànyer al gremi al qual il·lustrats poetes, i homes perits a veure i examinar els secrets de la naturalesa, i escriptors que van arribar a adquirir l'experiència més gran, aspiren a pertànyer.”

Així, és aquesta una aportació elaborada partint de la literatura més que no des de la ciència, però que val la pena referir com a part de les reflexions que del medi marí, a través de les seues criatures, ens han arribat de l'antiguitat.

■ UN MAR DE MONSTRES

Al llarg de l'edat mitjana, la superstició alenteix l'avanç de la ciència, i el mar accentua el seu paper com a cau de monstres i meravelles representat, sota la creença d'una Terra plana, com una colossal cascada esguitada de criatures malignes a manera de final inacabat. En finalitzar aquest període, la mar es torna *oceana*, tal com s'hi referien els grans descobridors dels segles XV i XVI. Aquesta *mar oceana* obre els seus horitzons gràcies al tràfic marítim generat amb el descobriment del Nou Món i tot el seu preàmbul d'intents, però els nous coneixements adquirits no el fan perdre immediatament el seu sentit esotèric.

El renaixement redescobreix el mar des de diversos punts de vista. Tecnològicament promou el desenvolupament de l'enginyeria naval moderna i la difusió de la navegació d'estima, que allibera els marins de la perillosa dependència de la proximitat de la costa en la navegació per cabotatge. També el terreny de les arts evidencia un especial interès i en són bona mostra les expresses recomanacions que Leonardo Da Vinci (1452-1519) fa en el *seu Tractat de pintura*, per al tractament pictòric del mar com a model: “El mar inquiet i tempestuós es farà ple de bromeres entre les onades elevades, i per damunt es veurà com una boira de les partícules escumoses que arrabassa l'aire. Quant a les naus, n'hi haurà algunes amb les veles esquinçades, menejant-se els trossos. D'altres, trencats els pals, i d'altres obertes enterament al furor de les onades, amb les xarxes trencades, i els mariners

Elefant marí.

Monstre marí amb cap de frare, armat i cobert d'escates de peix.

Imatge d'un monstre marí semblant a un bisbe revestit dels seus hàbits pontificals.

Peix volador molt monstuós.

Cavall marí.

abraçats a algunes posts i com si cridaren". Llegint aquests apunts no hi ha dubte que entre tots els aspectes d'interès que el mar ha despertat, els més dramàtics, cruentos o sensacionalistes han trobat sempre un lloc d'excepció entre els homes.

També la ciència es preocupa pel mar. En dona fe l'extensa sort d'autors que guarneixen el segle XVI amb algunes de les més curioses i prolífiques galeries d'il·lustracions sobre *suposades* criatures marines. Guillaume Rondelet (1507-1566), Pierre Belon (1517-1564), Conrad Gessner (1516-1565) i Ambroise Paré (1510-1590), entre altres, publiquen diverses obres en què parlen d'animals reals i imaginaris, als quals presten atenció per igual, a pesar de reconèixer els propis dubtes sobre la seua existència. Aquest últim autor, Paré, en la seua obra *Des Monstres et Prodiges*, titula el capítol XXXIV 'Tractarem ara dels monstres marins', i tot seguit exposa sense pudor algunes làmines de les més diverses abominacions, documentades amb els testimonis que acrediten la seua aparició arreu. Aquesta galeria de monstres marins inclou aportacions d'altres autors de major o menor rigor, entre els quals es troben els anteriorment citats (dels quals destaca Rodelet, qui sens dubte va posar més ciència en el seu *Llibre dels peixos*).

Per a Paré, l'existència dels monstres marins no és producte d'un excés o defecte en la quantitat de semen durant la còpula, o de la pràctica de relacions sexuals entre homes i bèsties, causes que cita com a responsables d'algunes aberracions per ell documentades en terra. Són degudes simplement "al desig de la Naturalesa de recrear-se en les seues obres". Però aquest autodidacta naturalista, que va ascendir de barber a cirurgià real al servei de la cort de Navarra, tan sols mostra amb la seua obra el sentiment d'una època, una visió meravellada i divina de la naturalesa amb una forta influència moral, atribuïble a la presència d'un ésser superior que pretén adocrinar mitjançant l'acte de la creació el comportament exemplar de l'ésser humà.

■ PASSIÓ PEL MAR

La fi de l'edat moderna amb l'arribada de la Revolució Francesa el 1789 s'esdevé en ple període romàntic. El lliurament a la imaginació, la llibertat de pensament i d'expressió i la idealització de la naturalesa pròpies de les expressions artístiques d'aquest moviment troben en el mar un motiu ideal d'inspiració. Mai abans el mar havia cobrat tanta vida en l'univers pla de les lletres, la pintura o fins i tot la música.

Són molts els autors romàntics que submergeixen entre les aigües les seues més preades creacions. En

Combat imaginari entre un peix espasa i una balena, extret del llibre *Le fond de la mer* de L. Sonrel, de la col·lecció "Bibliothèque des merveilles", de 1880.

les arts plàstiques, John Mallord William Turner (1775-1851) medita, amb les seues evanescents aquarel·les marines, sobre el diàleg entre mar i aire. Meditació que el porta a realitzar a Venècia, lloc on els mitjans marí i terrestre es fonen, les seues més preades creacions. Carregades de sentiment romàntic, les evocadores escenes de Turner no passen desapercubudes per a Herman Melville, qui el 1851 publica *Moby Dick*. La considerada per molts com l'obra mestra de la prosa romàntica és sens dubte la novel·la sobre el mar per excel·lència. Més enllà de la simple descripció de la vida balenera, l'autor tria aquest escenari per tractar un tema etern, la lluita entre el bé i el mal, actituds aquestes molt humanes de les quals el mar ha estat fidel testimoni en in comptables ocasions.

El mar continua causant estralls entre els impressionables romàntics. En la correspondència enviada a un amic, el compositor francès Claude Debussy confessa haver hagut d'escriure una de les seues més importants obres, *La Mer*, des de París, ja que "la mera visió de

**«MENTRE EL "NAUTILUS"
ES FORJA A LES DRASSANES
INTEL·LECTUALS DE VERNE,
EL 1872 TÉ LLOC UNA
DE LES MÉS IMPORTANTS
EXPEDICIONS CIENTÍFIQUES
MAI REALITZADES»**

l'oceà el fascinava en tal grau que bloquejava completament la seua creativitat". Després de la incòmoda fatalitat romàntica, però amb tota la seua vitalitat, un altre dels autors d'aquesta època intensament lligat al mar va ser el magistral Jules Verne. En el seu popular llibre, *Vint mil llegües de viatge submarí*, Verne plasma el sentiment més estès dels molts que inspira aquell medi originari que és el mar. L'exaltació de la llibertat que suposa el perpetu navegar, abandonar la terra per sempre, i amb ella les lleis dels homes. Les mateixes que oprimeixen l'individu, el feble, el marginat. Perquè la marginació, triada de manera voluntària i en forma de nau iniciàtica (el *Nautilus*) que ens transporta a un món fins al moment desconegut, es torna llibertat. En paraules del jo literari de Verne, el turmentat capità Nemo: "El mar és tot... El seu alè és pur i sa. És l'immens desert en què l'home no està mai sol, perquè sent agitar-se la vida al seu costat. El mar és el vehicle d'una sobrenatural i prodigiosa existència; és moviment i amor, és l'infinit viu..."

■ 'MOBILIS IN MOBILE'

Encara que Verne ha estat valorat com l'autor precursor de la ciència-ficció per damunt de la seua qualitat literària, el seu interès i coneixements científics el situen en la sinuosa frontera que relaciona aquest gènere i la divulgació científica. Més concretament, l'excel·lent tractament dels temes marins present en les seues obres és revelador d'un creixent interès de la societat en general, i la comunitat científica en particular, per aquest medi.

Mentre el Nautilus es forja a les drassanes intel·lectuals de Verne, el 1872 té lloc una de les més importants expedicions científiques mai realitzades. El vaixell de sa majestat britànica *H. M. S. Challenger*, carregat de científics, realitza un periple de quatre anys circumnavegant el planeta. La finalitat d'aquest viatge (exclusivament científic) consisteix en l'estudi de la circulació profunda i la distribució de la vida en els diferents mars i oceans. L'oceanografia moderna ha començat, i amb ella la ciència competeix

«EN EL SEGLE XX, JA NO ENS
ACONTENEM A MEDITAR SOBRE EL MAR
EN TERMES LITERARIS, ARTÍSTICS
O CIENTÍFICS, SINÓ QUE HEM DE FER UN
PAS MÉS ENLLÀ, HEM DE REPRODUIR-LO»

amb les arts per un dels seus motius creatius més recurrents.

Curiosament, dos anys més tard, mentre al mar el *Challenger* prossegueix el seu periple, Jules Janssen registra fotogràficament les fases de Venus en passar enfront del Sol. Aquestes experiències, juntament amb les posteriors de Marey fotografiant el vol dels ocells, anticipen l'arribada del cinema, preludi del canvi de segle i de l'íntima relació que s'establirà entre la ciència i la imatge animada, en el naixement de la qual la primera va constituir objecte d'inspiració de la segona.

La ciència posseeix ja un nou instrument de comunicació i un redescobert motiu d'interès; no passaran molts anys fins que sorgesca la temptació de transportar aquesta mirada animada acabada d'inventar més enllà de la fràgil superfície de les aigües. Contemplades des de la nova perspectiva que planteja el desenvolupament tecnològic, les representacions marines es plastifiquen en el cel·luloide. Milers d'instant d'im-

© Javier Yaya/CACSA

© Javier Álvarez

© Javier Álvarez

L'Oceanogràfic de València, el que va ser el major aquari d'Europa al seu dia, i un dels majors del món, conté quaranta milions de litres d'aigua enllaunada, que inunden decorats de polièster, ciment, poliuretà i fusta. I és que, en realitat, no importa que allò que observem, allò que es representa no compartesca la naturalesa de l'objecte o ésser representat. Gairebé és la grandària l'únic que importa, perquè l'evocadora mirada de l'espectacle submarí, fins i tot en forma de clon imperfecte, pot portar amb si la totalitat del seu esperit.

© Javier Yaya/CACSA

© Javier Yaya/CACSA

possible quietud per a atrapar i mostrar l'element mòbil per excel·lència. La màxima del capità Nemo, “*Mobilis in mobile*”, retroba el seu significat.

Amb l'arribada de l'era tecnològica, se sofisticuen els llenguatges amb què representem el món, oceans i mars inclosos. Probablement, açò porta implícit que l'íntim diàleg amb el medi marí que ha guiat sempre l'autor en la seua representació es troba diluït, ja que avui dia la cultura és indústria i les obres, processos industrials. I en el cas del mar, això no és una excepció.

■ 'MARS DE PLÀSTIC'

En el segle XX, ja no ens acontentem a meditar sobre el mar en termes literaris, artístics o científics, sinó que hem de fer un pas més enllà, hem de reproduir-lo. El que va començar com un passatemps en l'època victoriana s'ha convertit en una florent indústria que implica el comerç de milers d'espècies marines i el seu trànsit per tot el planeta. Però la màxima expressió d'un aquari com a finestra oberta al món subaquàtic no la trobem a l'interior de les llars, sinó en forma d'obra magna com un mar miniaturitzat, contingut entre murs de formigó i alimentat per un cor artificial.

La construcció de l'Oceanogràfic a València, en el canvi de mil·lenni, va suposar un pas més enllà en la cursa que obliga l'home a competir amb si mateix, per aconseguir desvincular-se per fi d'aquesta naturalesa de què forma part i de la qual, per tant, renega. El que va ser el major aquari d'Europa al seu dia, i un dels majors del món, conté quaranta milions de litres d'aigua enllaunada, que inunden decorats de polièster, ciment, poliuretà i fusta. I és que, en realitat, no importa que allò que observem, allò que es representa no compartesca la naturalesa de l'objecte o ésser representat. Gairebé és la grandària l'únic que importa, perquè l'evocadora mirada de l'espectacle submarí, fins i tot en forma de clon imperfecte, pot portar amb si la totalitat del seu esperit.

Com algunes cultures sàviament presumeixen, qualsevol representació arrossega amb ella part de l'ànima del model. Probablement l'home lliure de Baudelaire sempre s'estimarà el mar per això mateix, perquè amb la simple imatge del medi originari recreada en la seua memòria, representada en la seua memòria, arrossegarà un alè de llibertat. ☺

Javier Álvarez. Divulgador científic, València.

